

MARKUS RODUNER
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių kalbos sintaksė, baltų kalbų sintaksė, istorinė sintaksė, arealinė lingvistika, translatologija.

AMBIPERSONALAS – AR ŠI KATEGORIJA TINKA IR BALTŲ KALBOMS?

Ambipersonal: A Suitable Category
for the Baltic Languages too?

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip lietuvių ir – tik trumpai – latvių kalbose ambipersonalo kategorija realizuojama konstrukcijomis su neveikiamosios rūšies dalyviais. Kadangi ambipersonalas net vienoje ir toje pačioje kalboje gali būti reiškiamas įvairiomis priemonėmis, čia susitelkiama į konstrukcijas su neveikiamaisiais dalyviais. Kaip tik ambipersonale, reiškiamame konstrukcijomis su neveikiamosios rūšies dalyviais, galima išvelgti tam tikrą sugramatinimą. Aptariama ir šių kalbų pasyvo sąsaja su minėta kategorija.

ANNOTATION

This paper discusses the realisation of the ambipersonal using participle forms, traditionally called passive participles, in Lithuanian and – to a much lesser extent – Latvian. As different means can be used to express the category of the ambipersonal, we concentrate in this paper on constructions with passive participles as a mean of expressing the ambipersonal. This decision was made, as these constructions with neuter passive participles show a high degree of grammaticalisation. We further discuss the connection between the passive and the ambipersonal.

ĮVADAS

Sąvokos *ambipersonalas* autorystė priklauso suomių kalbininkui Hannu Tommola (Tommola 1993), ir atsirado jam nagrinėjant suomių ir estų kalbų diatezės (veiksmožodžio rūšies) problemas, plg. (1), (2).

ESMINIAI ŽODŽIAI: ambipersonalas, pasyvas, veiksmožodžio rūšis, baltų kalbos, arealinė lingvistika.

KEYWORDS: ambipersonal, passive, voice, Baltic languages, areal linguistics.

- (1) suo. *Tanskassa puhutaan tanskaa.*
 Danija. LOC.¹ kalbėti. AMB. PRAES. daniškai
Danijoje kalbama daniškai (Karlsson 2000: 190).
- (2) est. *Tehti ära suur töö.*
 dirbti. AMB. PRAET. lauk didelis darbas. NOM.
Nudirbta didelis darbas (Tommola 1997: 3).

Šie pavyzdžiai gerai iliustruoja Baltijos finų kalbų veiksmažodžio rūšies aiškini-
 mo problemą. Senesnėse Baltijos finų kalbų gramatikose pasyvu vadinama katego-
 rija greičiau primena vokiečių kalbos (ar kitų kalbų) beasmenį pasyvą (vok. *un-
 persönliches Passiv*)² ir gali būti sudaroma beveik iš visų tipų veiksmažodžių, net ir
 iš būsenos ar neakuzatyvinių³ (plg. lie. *augama, krentama, užmiegame*). Panašių
 konstrukcijų aptinkama ir daugelyje kitų kalbų, tačiau Baltijos finų kalbose nėra
 gramatinių priemonių veikėjui įvardyti⁴ ir, priklausomai nuo veiksmažodžio valen-
 tingumo, galimas tik dviasmenis arba vienasmenis „pasyvas“. Tose kalbose ambi-
 personalas sugramatintas.

Suomių kalbos pasyvo problemškumą vienas pirmųjų išsamiai nagrinėjęs Wolf-
 gangas Schlachteris jau pačioje savo darbo iškalbingu pavadinimu *Hat das Finnische
 ein Passiv* („Ar suomių kalba turi pasyvą“, Schlachter: 1985) pradžioje cituoja Balti-
 jos finų kalboms – bet ne tik joms – taikytiną Oswaldo Szemerény (1970) teiginį,
 kad ypač svarbu skirti dviasmenę pasyvo konstrukciją nuo triasmenės, nes triasmenė
 (su įvardytu veikėju) esanti tik atitinkamo aktyvinio sakinio transformacija (taigi tik
 sintaksinis variantas), o dviasmenė (be įvardyto veikėjo) esanti reikalinga, kadangi
 veikėjo nebuvimas galys turėti informacinės vertės (neapibrėžtas veikėjas, tyčia neį-

¹ Straipsnyje vartojamos santrumpos: ACC. – akuzatyvas, LOC. – lokatyvas, NOM. – nominatyvas,
 GEN. – genityvas, AMB. – ambipersonalas, PRAES. – esamasis laikas, PRAET. – būtasis (kartinis)
 laikas, ART. – artikelis, PAG. – pagalbinis veiksmažodis, PPP. – būtojo laiko neveikiamosios rūšies
 dayvis, PPA. – būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvis, kalbos: air. – airių, est. – estų, lat. – latvių,
 lie. – lietuvių, pranc. – prancūzų, suo. – suomių, vok. – vokiečių, val. – valų.

² Plg. Tommola (1997): „в структурном отношении данное явление рассматривалось традиционно
 как особый случай пассива: „имперсональный“ пассив“.

³ Tokių veiksmažodžių pasyvas daugelyje kalbų neegzistuoja, kadangi aktyvinio sakinio veiksnys yra ne
 veikėjas (agentas), o dažniausiai patiriantysis.

⁴ Tiesa, estų kalboje tokia galimybė egzistuoja ir trečiasis narys gali būti įvardijamas konstrukcija su
 polinksniu *pool(t)* ‘nuo, iš [...] pusės’ (plg. Tauli 1983: 32). Manninen, Hiietam (2005) savo straipsnyje
 taip pat pateikia pavyzdžių tiek iš estų (su jau minėtu polinksniu *poolt*), tiek iš suomių (su prielinksniu
toimesta ‘kieno nurodymu’) kalbos, kai veikėjas gali būti įvardijamas net ir vartojant sintetines („tikrą-
 sias“) ambipersonalo formas arba sakinio semantika verčia taip suprasti. Šį reiškinį reikėtų toliau ištir-
 ti didesnio teksto pagrindu, kad būtų galima nustatyti, kiek jis jau paplitęs tose kalbose ir ar toliau
 plinta ir duoda pradžią visaverčiam pasyvui.

vardijamas veikėjas ir kt.). Fredo Karlssono suomių kalbos gramatikoje (Karlsson 2000: 187) rašoma, kad šios kalbos pasyvą geriau būtų vadinti „indefinitu“. Kaip matome, nė vienas šių kalbininkų, aprašydamas Baltijos finų kalbų neveikiamąją rūšį, nebuvo linkęs ją sutapatinti su žinomesnių Vakarų Europos⁵ kalbų pasyvu.

Kalbotyroje tokie ambipersonaliniai sakiniai kaip (1) tradiciškai vadinti beasmeniais pasyvais, kadangi nėra atvirai įvardijamo veikėjo / patiriančiojo. Tačiau tai problemiška dėl jų sudaromumo iš visų tipų veiksmažodžių. O apibūdinimas kaip *impersonalo* (plg. Holvoet 2001, Blevins 2003 ir kt.) yra problemiškas semantiniu atžvilgiu, nes veikėjas / patiriantysis neišvardijamas tik sakinio paviršiuje, tačiau iš konteksto suprantamas kaip *gyvas* arba *net* *žmogus* – pavyzdyje (1) tai yra Danijos gyventojai. Dėl to sąvoka *ambipersonalas* (su ambivalentišku veikėjo / patiriančiojo referentu) labiau atitiktų šį reiškinį. Be to – žr. kitoje pastraipoje – tai leidžia palyginti ambipersonalo raišką įvairiomis priemonėmis, ne tik veiksmažodžio formomis, pasaulio kalbose⁶.

Pats Tommola (1997) diskusijoje dėl ambipersonalo kategorijos savo pirmtaku įvardija Igorį Melčuką, pasiūliusį „diatezes, kuriomis supresuojami aktantai, pavadinti „supresyvu“ (Mel’čuk: 1991: 65). Ir Tommola vartoja savoką *supresyvas* (plg. jo 1993 m. straipsnio pavadinimą), tačiau taip vadina supresyvizacijos, sintaksinės operacijos, kuria supresuojamas aktantas, rezultata, o ambipersonalu – *semantinę-pragmatinę kategoriją*, kuri gali būti reiškiamą įvairiomis konstrukcijomis, pvz., sugramatinama atskiriomis veiksmažodžio formomis kaip suomių ir estų kalbose. Ambipersonalo apibūdinimas kaip semantinės-pragmatinės kategorijos – kaip teiginių, kuriuose veikėjas neišvardijamas (supresuojamas), tačiau *referentiškai* identifikuojamas arba konkrečiai, arba kaip generinis – leidžia Tommolai (1997) be sugramatinto ambipersonalo Baltijos finų kalbose aptarti įvairių Europos kalbų strategijas ambipersonalui reikšti, tarp jų antrojo vienaskaitos veiksmažodžio formą (pvz., rusų kalboje), atskirus ambipersonalinius įvardžius (pvz., vok. *man*, pranc. *on*), sangrąžines veiksmažodžio formas (pvz., italų, švedų kalbose) ir kt. Taigi ambipersonalo raiškos priemonių esama gana įvairių, veiksmažodžių rūšies formų atžvilgiu jie taip pat nevienareikšmiai – vartojamos ir pasyvinės, ir sangrąžinės, ir aktyvinės veiksmažodžio formos.

Šiame straipsnyje bus susitelkta į baltų, daugiausia lietuvių, kalbų pasyvinių formų vartojimą ambipersonalui reikšti.

⁵ „Žinomesnių“, kadangi kitame Europos kalbų pakraštyje keltų kalbų vienos iš „pasyvų“ formų funkcija taip pat yra čia aprašytoji, plg. val. *siaredir* (kalbėti AMBP. PRAES.) *Cymraeg* (‘vališka’) *yma* (‘čia’) – „čia kalbama vališka“ ar air. *Labhraitear* (‘kalbėti’ AMBP. PRAES.) *Gaeilge anseo* – „čia kalbama airiška“.

⁶ Panašus atvejis raiškos įvairumo požiūriu yra evidencialumo kategorija.

AMBIPERSONALAS LIETUVIŲ KALBOJE

Kodėl šiame darbe pradedama argumentuoti nuo baltų kalboms kaimyninių finų kalbų? Ogi todėl, kad ir baltų kalbų neveikiamosios rūšies aiškinimas kaip visaverčio pasyvo yra bemaž toks pat problemiškas, kaip ir Baltijos finų.

Visaverčiu pasyvu, sutinkant su jau minėtais autoriais, šiame straipsnyje vadinamas tik triasmenis pasyvas, t. y. toks, kuriame aktyvinio sakinio tiesioginis papildinys iškeliamas į veiksnio poziciją, o veikėjas (*aktyvinio* sakinio veiksnys) įvardijamas prielinksnine konstrukcija arba netiesioginiu linksniu – toks, koks aptinkamas daugelyje (dabartinių) Vakarų Europos kalbų:

(3a) vok. *Der* *Mann* *schlägt*
ART. MASC. NOM. vyras mušti. PRAES. 3. SG.
den *Hund*
ART. MASC. ACC. šuo. ACC. SG.
Vyras muša šunį.

(3b) vok. *Der* *Hund* *wird* *vom*
ART. MASC. NOM. šuo. NOM. SG. PAG. PRAES. 3. SG. nuo
Mann *geschlagen*
vyras mušti. PPP.
Šuo yra mušamas vyro.

Nors teiginiai *šuo yra mušamas vyro* arba *šuo yra vyro mušamas* lietuvių kalboje abu gramatiški, atitinka visas gramatikos taisykles, jie ne itin natūralus⁷. Pvz., iš 202 tipiško galininkinio veiksmažodžio *mušti*, neretai cituojamo norint iliustruoti pasyvą, neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvio⁸ *mušamas* DLKT pavyzdžių tik 12 yra su veikėjo kilmininku. Iš jų tik vieną galima būtų apibūdinti kaip pilną pasyvinį sakinį (pav. 4):

(4) *Pijau, Maleckis, kad ir profesorius, pats yra valdžios mušamas!*

Kituose pavyzdžiuose neveikiamosios rūšies dalyvis vartojamas atributyviai (3) arba veikiantysis neįvardijamas (4).

⁷ Plg. Ambrazas 2006: 492: „Subjekto (agentinis) kilmininkas tose konstrukcijose [pasyvo su neveikiamųjų dalyvių vardininko derinamomis formomis – *M. R.*] vartojamas retai.“

⁸ Šiame straipsnyje daugiausia bus argumentuojama pavyzdžiais su esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviais, kadangi konstrukcijos su būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviais neretai vartojamos ir kitų kategorijų raiškai – pvz., rezultatyvo (plg. Geniušienė 1988) arba evidencialumo (plg. Holvoet, Semėnienė 2004).

- (5) *Dar ir dabar beveik kiekviename dienraštyje galima pasiskaityti apie vyrų mušamas, anytų skriaudžiamas ar nuo nepakeliamo gyvenimo nusižudžiusias, o kartais ir nužudytas jaunamartes.*
- (6) *Žmogus buvo mušamas, smaugiamas, o jo namai – išversti, ieškant pinigų.*

Pastarojo tipo sakiniai – be kilmininko linksniu įvardijamo veikėjo – dabartinėje bendrinėje kalboje gana paplitę. Nors kai kurie bruožai, tokie kaip dalyvio derinimas su vardininku įvardijamu elementu (patiriančiuoju / pacientu), ir rodo, kad tiesioginis papildinys iškeliamas į veiksnio poziciją, tačiau retas veikėjo įvardijimas ir triasmenio pasyvo gana retas vartojimas rodo jo sąsają su ambipersonalu.

O teiginys (6), skirtingai nuo visaverčio triasmenio pasyvo, neturi tikrojo aktyvinio atitikmens. Jo „aktyviniame“ atitikmenyje *žmogų mušė, smaugė, o jo namus – išvertė, ieškodami pinigų* taip pat neįvardytas veikėjas (*jie*). Veikėją identifikuoti pavyksta tik iš konteksto, kaip ir „pasyvinio“ sakinio (5) veikėją. Tačiau tai toli gražu nereiškia, kad jis beasmenis, nes kaip ir pavyzdžio (1), čia veikia gyva, iš konteksto identifikuojama būtybė – šiuo atveju net labai aktyviai veikia nusikaltėliai. Taigi šie teiginiai abu yra geri ambipersonalo kategorijos pavyzdžiai ir parodo, kad jo raiškai gali būti naudojamos įvairios kalbinės priemonės.

Tommola (1997) argumentuoja, kad ambipersonalo funkcija yra kitokia nei triasmenio pasyvo. Pastarajame tik keičiama aktualioji skaida, t. y. aktyvinio sakinio tiesioginis papildinys yra iškeliamas į veiksnio poziciją. Dėl to pasyvas būdingas kalboms, kuriose jis yra priemonė aktyvinio sakinio tiesioginiam papildiniui tematizuoti. O baltų ir Baltijos finų kalbose tam užtenka argumentus sukeisti vietomis (*Gediminas įkūrė Vilnių – Vilnių įkūrė Gediminas*). Björnäs Wiemeris (2001: 9) teigia, kad tokių sakinių kaip *Jokios klaidos nepastebėta* arba *Čia vakar buvo valgoma* priskyrimas pasyvo kategorijai yra problemiškas, kadangi trūksta privilegijuoto sintaksinio argumento (angl. *privileged syntactic argument*). Lyginant teiginį *Jokios klaidos nepastebėta* su teiginiu *Dvi klaidos pastebėtos* aiškiai matyti, kad ir pastarojo sakinio funkcija yra ambipersonalinė. Abejuose teiginiuose veikėjas numanomas, tik supresuojamas.

Vienas triasmenio pasyvo bruožų yra tas, kad jis dėl tiesioginio papildinio iškėlimo gali būti sudaromas tik iš tranzityvinių veiksmažodžių. Sakinių su netranzityviais veiksmažodžiais pasyvizuoti negalima. Šiam teiginiui tariamai prieštarauja lietuvių kalbos konstrukcijos su netranzityvinių veiksmažodžių neveikiamosios rūšies dalyviais, plg. (7):

- (7) *Ekspedicijos nariai Lukina Jamos urve praleido keturias paras. Miegama buvo bazinėse stovyklose, kurios urve yra įrengtos 750 m ir 950 m gylyje (DLKT).*

Triasmenio pasyvo sakinio su veiksmažodžiu *miegoti* dėl jo valentiškumo niekaip nepavyktų sudaryti. Taip pat čia nėra galimybės tarinio sudėtyje esančio dalyvio derinti su kuo nors, nes nėra ko iškelti į veiksnio poziciją.

Tačiau tokie veiksmažodžiai kaip *miegoti* ar *kosėti*, nors yra intransyviniai, kai kuriose kalbose, pvz., vokiečių, leidžiasi „pasivyzuojami“ kaip ambipersonalas (beasmenis pasyvas), plg. (8):

- (8) *es wurde auf dem Boden geschlafen*
 PAG. PRAET. 3. SG. ant ART. DAT. M. grindys miegoti. PPP.
buvo miegama ant grindų / miegojome ant grindų

Vokiečių kalboje sinonimiškai gali būti vartojama ir konstrukcija su ambipersonaliniu įvardžiu *man*, pvz. *man schlief* (miegoti PRAET. 3. SG.) *auf dem Boden*. Abiejuose teiginiuose miegantieji tik nėra įvardijami, tačiau numanomi – ekspedicijos nariai, jei tai pasakoja ekspedicijos narys – *mes*.

Tokių veiksmažodžių veiksnys yra aktyvus (veikėjas), veiksmažodis vadinamas neergatyviniu. Tačiau toje pačioje vokiečių kalboje sakinių su neakuzatyviniais veiksmažodžiais, tokiais kaip *fallen* (‘kristi’) ar *ersticken* (‘(už)dusti’), negalima „pasivyzuoti“. Pvz., **es wurde in den Abgrund gefallen* („buvo krentama į prarają“) yra negramatiškas sakinytis, o lietuviškai jis visiškai gramatiškas, nors gal ir nelabai dažnas (LKET į užklausą *krentama* pateikiami tik 6 pavyzdžiai). Netransyvinųjų veiksmažodžių ambipersonalo formos yra aiškiai identifikuojamos – tai neveikiamosios rūšies dalyvių bevardės giminės formos.

Kaip matėme, bendrinėje lietuvių kalboje triasmenis pasyvas egzistuoja, tačiau realizuojamas retai. O daugelyje tarmių paplitę sakiniai⁹ su nederinamais dalyviais dar labiau primena Baltijos finų ambipersonalą, kadangi dalyvis nederinamas su nominatyviniu elementu:

- (9) *laukai ariama* (Ambrazas 2001: 407)
 (10) *nu tai paminklas pastatyta* (Krokšlys, Varėnos r., ekspedicijos įrašas)

Tokiuose sakiniuose tiesioginis papildinys žymimas vardininko linksniu, bet nėra iškeliamas į veiksnio poziciją, tarinio dalyvis su juo nederinamas. Žymėjimas vardininko linksniu nebūtinai reiškia iškėlimo į veiksnio poziciją, nes šiose tarmėse sakiniuose be atvirai reiškiama veiksnio vardininkas vartojamas ir tiesioginiam papildiniui žymėti (plg. Ambrazas 2001 ir ten nurodytą literatūrą). Tokiu atveju ir derinimo nebuvimas nėra problemiškas, kadangi vardininkas žymi ne gramatinį

⁹ Jų pasitaiko ir tekstuose, tačiau, kaip ir vardininko objektas, daugiau ikikariniuose. Tarp per 15 000 pavyzdžių iš DLKT su bevardės giminės neveikiamaisiais dalyviais, rinktų disertacijai, pavyko aptikti tik vieną sakinį su čia minima struktūra.

subjektą. Tai patvirtina ir pavieniai pasitaikantys tarminiai pavyzdžiai, kuriuose patiriantysis žymimas ne vardininku, o galininku, plg. *su geiniu iš dreivių medų kopama* (Ambrasas 1990: 205)¹⁰.

Konstrukcijose su bevardės giminės neveikiamosios rūšies dalyviais nebuvo rasta pavyzdžių su pirmojo ar antrojo asmens (abiejų ar visų trijų skaičių) įvardžiais, sakinio su tiesioginiais papildiniais galininko linksniu – rodos, tuo atveju įmanomas tik ambipersonalas su derinamu dalyviu, plg. **mane buvo mušama – aš buvau mušamas*¹¹. Tai įdomu, nes suomių kalboje būtent šie įvardžiai ambipersonaliniuose sakiniuose reiškiami galininko linksniu, o daiktavardžiai vardininku.

Be jau įvardytų priemonių, ambipersonalas lietuvių kalboje – kaip ir, pvz., rusų kalboje – gali būti reiškiamas ir antruoju vienaskaitos asmeniu (kartais su papildomu žodžiu *žmogus*).

- (11) rus. *Когда влюблен, не замечаешь*
 Kada mylėti PPP. NOM. SG. M. ne pastebėti PRAES. IND. 2. SG.
недостатков любимого человека.
 Trūkumas GEN. PL. mylimas GEN. SG. M. žmogus GEN. SG.
Kai esi įsimylėjęs, nepastebi mylimo žmogaus trūkumų.

Apibendrintą antrojo asmens vartojimą patvirtina ir tokie pavyzdžiai kaip vok. *man* (įv. AMB.) *ist* ('būti' PRAES. 3. SG.), *was* ('kas' ACC.) *man isst* ('valgyti' PRAES. 3. SG.), kuris, kaip ir lietuvių atitikmuo *esi, ką valgai*, gali būti pasakomas ir antruoju asmeniu: *du bist, was du isst*.

AMBIPERSONALAS LATVIŲ KALBOJE

Latvių kalboje neveikiamosios rūšies formos sudaromos su pagalbiniais veiksmažodžiais *tikt* (rečiau ir *tapt, kļūt*, veiksmo pasyvais) arba *būt* 'būti' (būsenos pasyvais) ir *-ts-* dalyviais. Kaip pabrėžia Nicole Nau (1997: 37, plg. ir Holvoet 2001: 370), beveik visi veiksmažodžiai gali būti pasyvizuojami¹²:

¹⁰ Tokios konstrukcijos su būtojo laiko neveikiamaisiais bevardės giminės dalyviais ir galininkiniu papildiniu yra gana paplitusios ir kai kuriose slavų kalbose (plg. Wiemer, Giger 2005) – tai rezultatyvai.

¹¹ Ir airių kalbos ambipersonale aktyvinio sakinio papildinys nėra iškeliamas į veiksnio poziciją, plg. *Maraíodh* ('žudyti' AMB. PRAET.) (*léi*) ('su ja') *é* ('jis' ACC!); pažodžiui „nužudyta (su ja) jį“ – „jis buvo jos nužudytas, ji jį nužudė“.

¹² Axelio Holvoeto (ten pat) minimas ribojimas, kad kitaip nei suomių kalboje, latvių kalboje negalima pasyvizuoti / ambipersonalizuoti jungties *būti*. Tas pat galioja ir lietuvių kalbai – sakinys **būta gudraus / gudriam* yra negramatiškas; tik prie jungties įvardijant ir veikėją, jis tampa taisyklingu: *jo esama*

(12) Tur tika (PAG. PRAET. 3P.) lasīti ('skaityti' PPP. NOM. PL. M.) priekšā ('priekyje') visi toreiz esošie burlaku romāni un par raganām tika runāts ('kalbēti' PPP. NOM. SG. M.).
Ten buvo perskaitomi visi tuo metu esantys burliokų romanai ir apie raganas kalbėta (Nau 1997: 38).

(13) Tad tika dalīts
tada PAG. PRAET. dalinti PPP. NOM. SG. M.
Tada buvo dalinta(si).

Nau teigia, kad ambipersonalas (pasyvas) sakytinėje kalboje vartojamas nedažnai, ypač su pirmojo ar antrojo asmens veiksniais (1997: 38), Sturla Berg-Olsen – kad pasyvo vartojimas latvių kalboje ribotesnis nei kalbose, kuriose žodžių tvarka nustatyta (2001: 220). Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, jog ambipersonalo funkcija ir čia yra tai, kad veikėjas žymimas kaip numanomas – ir gyvas, dažnai *aš* ar *mes*, plg. (13). Tai galėtų paaiškinti faktą, kuris Nau minimas ten pat: kad galima sujungti sakinį su „pasyvu“ ir beveiksnį sakinį su daugiskaitos 3 asmens veiksmažodžiu, plg. *Vecākais brālis tika ievainots un viņu paņēma vācu gūstā* – „Vyriausiasis brolis buvo sužeistas ir jį paėmė į vokiečių nelaisvę“. Abu šie sakiniai pagal čia išdėstytą kategoriją yra ambipersonaliniai ir dėl to gali būti kombinuojami.

Bruožu, kad veiksmažodžio tranzityvumas beveik neturi reikšmės, norint jį „pasyvizuoti“, latvių kalba labai panaši ne tik į lietuvių, bet ir į kaimynines finų kalbas.

Savybė, kuri latvių kalbai yra bendra su Baltijos finų, tačiau ne su lietuvių kalba, yra tai, kad bendrinėje latvių kalboje, kaip ir daugelyje tarmių, prie „veiksmono pasyvo“ su pagalbinio veiksmažodžiu *tikt* nėra galimybės įvardyti veikėjo (plg. Berg-Olsen 2001: 219, Nau 1997: 38, Holvoet 2001: 371). Tačiau Berg-Olsen (ten pat), cituodamas Endzeliną (1951: 984), pateikia pavyzdžių iš senesnių latvių tekstų, kuriuose veikėjas įvardijamas – vieną kartą kilmininko linksniu (kaip ir lietuvių kalboje), antrą kartą su prielinksniu *no* ('nuo'):

(14) *Balti man vaidziņi ne ūdeņa balināti [...] asarām balināti no nelieša*
Balti mano skruostukai ne vandens balinti [...] ašaromis balinti priēšo

Tačiau šie pavyzdžiai abu yra ne veiksmo pasyvai. Alfredas Gātersas (1993: 295–97) pažymi, kad latvių dainose asmeninis veikėjas beveik niekada neįvardijamas, ir pabrėžia konstrukcijų su *-ts-* dalyviais artumą konstrukcijoms su predikatyvais.

---

gudraus. Dar viena paralelė yra airių kalba, kurioje taip pat beveik visus veiksmažodžius galima ambipersonalizuoti, išskyrus sakinius su jungtimi *is*. „Third, with the exception of sentences formed with the copular verb *is*, all Irish sentences have an impersonal counterpart: this includes intransitives, copular sentences formed with the copular verb *bí*, and even passives, together with the expected transitive sentences; only transitive clauses have passive counterparts“ (Noonan 1994: 5).

Holvoetas (2001: 332–335) atkreipia dėmesį į faktą, kad latvių kalboje šalia 3 daugiskaitos asmens ambipersonalui reikšti vartojamas ir vienaskaitos 3 asmuo¹³. Tame pačiame straipsnyje įžvelgiamas ir skirtumas tarp abiejų 3 asmens formų vartojimo – daugiskaita vartojama nereferentiniame, generiniame veikėjui išreikšti, vienaskaita referentiniame¹⁴. Tame pačiame straipsnyje nurodoma dar kitų į pasyvą panašių konstrukcijų, kurios yra bendros latvių kalbai ir kaimyninėms finų kalboms.

Apie būsenos pasyvą, kaip ir lietuvių kalbos teiginius su predikatyviniais *ta*-dalyviais, dėl jų sąsajų su rezultatyvu ir predikatyvinėmis konstrukcijomis čia ne-diskutuosime¹⁵.

AMBIPERSONALO RAIŠKA KAI KURIOSE KITOSE EUROPOS KALBOSE

Kaip minėta trečioje išnašoje, kitame Europos pakraštyje, vakaruose, keltų kalbos taip pat turi sugramatintas ambipersonalo formas. Šiuolaikinė airių kalba net skiria du „pasyvus“ – ambipersonalą ir „tikrąjį“ pasyvą“ (plg. Noonan 1994):

- (12) *Rinneadh a faire agus a hadhlacadh.*
daryti AMB. PRAET. jo šermenys ir jo laidotuvės
*organizuota jo šermenys ir jo laidotuvės / kažkas organizavo jo šermenis ir laidotuves*¹⁶
(Nolan 2005: 3)

- (13) *Bhí sé á bhualadh aici*¹⁷
buvo jis į+jo mušti-VN. pas+ji
Jis buvo mušamas jos (Noonan 1994: 6)

Aiškliai matyti, kad airių kalboje – kaip ir kitose keltų kalbose – ambipersonalas sugramatintas, pasyvui reikšti yra atskiros raiškos priemonės. Pastarųjų – pasyvui

¹³ Kadangi baltų kalbose asmenuojamosios trečiojo asmens veiksmažodžio formos skaičiaus požiūriu nesiskiria, jis rėmėsi veiksmažodžių formomis, kur toks skirtumas yra, pvz., dalyviais.

¹⁴ Šiame kontekste būtų įdomu ištirti, ar lietuvių kalboje panašiai semantiškai skiriasi antrojo asmens vienaskaitos ir trečiojo asmens daugiskaitos ambipersonalo vartojimas.

¹⁵ Šia tema, kaip ir veikėjo įvardijimu kilmininku ar kitais linksniais / konstrukcijomis, yra nemaža literatūra, pvz., dėl veikėjo kilmininko žr. Ambrazas 1990, Holvoet 2000 ir ten nurodomą literatūrą.

¹⁶ „Someone organised his burial and wake. [do'(x) CAUSE [make'(x, a faire agus a hadhlacadh)]], where x is an unspecified individual of animate and human type, and interpreted as '(some)one', that is, a specific (because they exist) indefinite person.“

¹⁷ Šis teiginys, pasakomas neįvardijant veikėjo, yra dviprasmiškas: *Jis buvo mušamas* arba *Jis jį mušė*.

reikšti – giminingoje valų kalboje, kaip, pvz., latvių ar estų kalbose, yra keletas skirtingų konstrukcijų (plg. Skrzypiec 2000). Ir nors konstrukcija ambipersonalinė, vis tik esama priemonių joje supresuotam veikėjui išreikšti (ir tai primena ne tik baltų, bet ir germanų kalbas).

Ambipersonalas kaip semantinė-pragmatinė kategorija vienu ar kitu būdu reiškiamą daugelyje Europos kalbų, pvz., vokiečių arba prancūzų, atskiru įvardžiu – vok. *man*, pranc. *on*¹⁸. Tačiau reikia pabrėžti, kad ambipersonalo kategorijos vartojimo laukas tose kalbose nėra tapatus. Dėl to gali kilti keblumų verčiant iš vienos kalbos į kitą. Šio straipsnio autoriui iš pažengusių vokiečių kalbos studentų teko išgirsti tokių sakinių kaip *man hat in Mannheim studiert*, lietuviško sakinio *studijuota Manheime* pažodinis vertimas: lietuviško sakinio ambipersonalas *studijuota* verčiamas atitinkamu ambipersonalo įvardžiu *man*. Tačiau kitaip nei lietuvių kalboje, vokiečių kalboje įvardis *man* tokiu atveju negali būti vartojamas, nes vokiečiakalbis nesupras, kad jis gali reikšti ir *aš*¹⁹.

Kaip tik šis lietuvių kalbos bruožas vėlgi turi atitikmenį suomių kalboje, kurioje dėl to įvardis *me* (‘mes’) šnekamojoje kalboje jau gali būti vartojamas su ambipersonalo forma, paradigmoje pakeitusioje „tikrąją“ pirmojo daugiskaitos asmens formą (Christen 1998: 52). Tačiau nė vienoje iš baltų kalbų tokia kombinacija – pirmojo daugiskaitos asmens įvardžio + veiksmazodžio ambipersonalo forma (*mes einama) – nėra vartojama. Pirmojo daugiskaitos įvardžio vartoseną apibendrintai yra gerai suprantamas dalykas. Kaip ir trečiasis daugiskaitos asmuo, šis įvardis gali pavadinti neapibrėžtą grupę žmonių ar visumą. Ambipersonalo vartojimas vietoje pirmojo vienaskaitos asmens iš pirmo žvilgsnio kelia nuostabą. Tačiau Masajoshi Shibatanis (plg. schemą 1998: 97) nurodo, kad pasyvinės morfologijos ambipersonalo vartojimas daugelyje kalbų ribojamas pagal gyvybingumo hierarchiją. Pvz., nepali kalboje jis leidžiamas tik tuomet, kai neįvardijamas, iš konteksto suprantamas veikėjas yra pirmasis asmuo. Tai pagrįsta jo maksimalia veiksmo kontrole²⁰.

¹⁸ Beje, ir prancūzų kalboje neįvardijami veikėjai neretai yra *mes*, plg. *on y va?* „einame“, ar *on a bien mangé* „gerai pavalgyta, gerai pavalgėme“.

¹⁹ Yra sakinių, kur ir vokiečių kalboje *man* gali būti interpretuojamas kaip *ich* (‘aš’) pakaitalas: *Man* (beasm. įvardis) hat (‘turėti’ 3 SG. PRAES. AKT.) halt so seine Beziehungen – „visi gi turime savo ryšius“ (paž. „turima gi savo ryšius“). Tačiau tai jau ypatingas atvejis, kur *aš* lygu *visi mes*. Plg. iš DLKT: *Dar daugiau, dabar jau turima duomenų, kad tose platumose žiemos būdavo labai atšiaurios*.

²⁰ Dėl lietuvių kalbos Masajoshi Shibatanis (ten pat: 98) nurodo, kad kaip ambipersonalo veikėjus ji leidžianti tik *žmones* (angl. *human*). Tačiau ir lietuvių kalboje galima rasti tokių pavyzdžių kaip *lojama* (DLKT – 2 pav.) ar *miukiama* (DLKT – 1 pav.), nors reikia pripažinti, kad tai pavieniai pavyzdžiai.

IŠVADOS

Baltų kalbose ambipersonalui reikšti, kitaip nei kaimyninėse finų ar keltų kalbose, neegzistuoja viena sugramatinta veiksmažodžio forma. Tik konstrukcijas su neveikiamojo dalyvio bevardės giminės dalyviu, latvių kalboje su nederinamu vyriškosios giminės dalyviu, galėtume vadinti „tikru“ ambipersonalu.

Tačiau panašumas tarp baltų ir Baltijos finų kalbų vis dėlto akivaizdus – abiejose kalbų grupėse ambipersonalas („beasmenis pasyvas“), kaip ir turėtų būti, gali būti sudaromas tiek iš tranzityvinių, tiek iš netranzityvinių veiksmažodžių – beveik nėra veiksmažodžių tipo ribojimo (ambipersonalas įmanomas net nuo tikrųjų neakuzatyvinių veiksmažodžių ar nuo veiksmažodžio „būti“). Latvių kalboje tranzityvinių veiksmažodžių veikėjo / netranzityvinių veiksmažodžių patiriančiojo įvardijimas ambipersonale (tik eigos pasyve) negalimas, lietuvių kalboje jis retas. Tai suponuoja, kad ambipersonalas (kitur vadinamas impersonalas) yra bazinis, o triasmenis pasyvas antrinis reiškinyss²¹. Be to, baltų kalbose, kaip ir suomių ar estų, ambipersonalas dažnai vartojamas ten, kur daugelyje Vakarų Europos kalbų būtų vartojami sakiniai su veiksmiu, reiškiamu įvardžiais *mes* arba *aš*.

ŠALTINIS

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: donelaitis.vdu.lt.

LITERATŪRA

Ambrasas Vytautas 1990: *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков*. Vilnius: Mokslas.

Ambrasas Vytautas 1994: On the interpretation of Lithuanian constructions with neuter passive participles. – *Linguistica Baltica* 3, 7–11.

Ambrasas Vytautas, sud., 1997: *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ambrasas Vytautas 2001: On the development of the nominative object in East Baltic. – *CBL*, 391–412.

Ambrasas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Berg-Olsen Sturla 2001: Subjects and valency-changing mechanisms in Latvian. – *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54(3), 209–225.

---

²¹ Tokį triasmenio pasyvo atsiradimą iš ambipersonalo įvairiose kalbose nurodo ir Shibatani – pagal principą „maksimaliai padidink gramatinės reikšmės skirtumą“ (Shibatani 1998: 95).

- Blevins James P. 2003: Passives and impersonals. – *Journal of Linguistics* 39, 473–520.
- Christen Simon 1998: Unpersönliche Konstruktionen und sekundäre Personifizierung. – *Linguistica Baltica* 7, 51–61.
- Dahl Östen, Koptjevskaja-Tamm Maria, sud., 2001: *The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Endzelīns Jānis 1951: *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Gāters Alfrēds 1993: *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Geniušienė Emma, Nedjalkov Vladimir P. 1988: Resultative, Passive and Perfect in Lithuanian. – *Typology of Resultative constructions*, ed. by Vladimir P. Nedjalkov. Amsterdam: John Benjamins, 369–386.
- Holvoet Axel 2000: Once more on the Baltic genitive of agent. – *Baltistica* 35, 45–58.
- Holvoet Axel 2001: Impersonals and passives in Baltic and Finnic. – *CBL*, 363–391.
- Holvoet Axel 2004: Evidencialumo kategorija. – *Gramatinių kategorijų tyrimai (Lietuvių gramatikos darbai 2)*, red. Axel Holvoet, Loreta Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Karlsson Fred 2000: *Finnische Grammatik*. Hamburg: Helmut Buske.
- Larsson Lars-Gunnar 2001: Baltic influence on Finnic languages. – *The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 237–253.
- Lees Aet 2006: The Undergoer in Passive Clauses in Estonian and Finnish. – *Selected papers from the 2005 Conference of the Australian Linguistic Society*, ed. by Allan Keith. Prieiga internete: <http://www.als.asn.au>.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 3. Sintaksė*, red. Kazys Ulyvydas. Vilnius: Mokslas, 1976.
- Manninen Satu, Hiietam Katrin 2005: Some thoughts on Balto-Finnic passives and impersonals. – *The Department of English in Lund: Working Papers in Linguistics* 5, 65–90.
- Mathiassen Terje 1996: *Tense, Mood and Aspect in Lithuanian and Latvian (Meddelelser 75)*. Oslo: Universitet i Oslo, Slavisk-baltisk institutt, 1996.
- Mathiassen Terje 1996 (1997): *A Short Grammar of Latvian*. Columbus, OH: Slavica.
- Mel'čuk – Мельчук Игорь 1991: Ещё раз к вопросу об эргативной конструкции. – *Вопросы языкознания* 4, 46–88.
- Nau Nicole 1998: *Latvian*. München / Newcastle: Lincom Europa.
- Nolan Brian 2005: The role of definiteness in the impersonal passives of Modern Irish. – *Proceedings of the RRG 2005 conference at the Academia Sinica*. Taipei, Taiwan. Prieiga internete: [http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/vanvalin/rrg/Brian Nolan](http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/vanvalin/rrg/Brian%20Nolan).

Noonan Michael 1994: A tale of two passives in Irish. – *Voice: Form and Function*, ed. by Barbara Fox, Paul Hopper. Amsterdam: John Benjamins. Prieiga internete: <https://pantherfile.uwm.edu/noonan/www/2Irish.passives.pdf>.

Perlmutter David M. 1978: Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis. – *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. UC Berkeley, 157–189.

Schlachter Wolfgang 1985: Hat das Finnische ein Passiv. – *Finnisch-Ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde* 47(1), 1–144.

Shibatani Masajoshi 1998: Voice parameters. – *Kobe papers in Linguistics* 1, 93–111.

Skrzypiec Andrzej M. 2000: A preliminary study of Welsh passives and their Polish equivalents. – *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 36, 151–157.

Szemerény Oswald: *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Tauli Valter 1983: *Standard Estonian Grammar*. Part II. *Syntax (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 14)*. Uppsala: Uppsala Universitet.

Tommola Hannu 1993: Ambipersonainen Suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. – *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1. *Tutkimuksia syntaksin ja pragmaatiikan alalta*, sud. Valma Yli-Vakkuri. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja, 41–96.

Tommola Hannu 1997: О супрессиве и об амбиперсонале. – *Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика*, Новая серия, вып. 1, 173–187. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Cituojama iš rankraščio.

Wiemer Björn 2001: Partizipien zwischen Syntax, Semantik und Pragmatik: Ein Überblick zu aspektuellen, diathesebezogenen und diskursrelevanten Eigenschaften im modernen Litauischen. – *Sprachbeschreibung & Typologie* (Publikation zum Workshop vom 16. Dezember 2000 in Bern). Arbeitspapiere 38, sud. B. Wälchli, F. Zúñiga. Bern: Institut für Sprachwissenschaft, 65–81.

Wiemer Björn, Giger Markus 2005: *Resultativa in den nordslavischen und baltischen Sprachen*. München: Lincom.

Vihman Virve-Anneli. *Nothing Personal. Some detransitivizing devices in Estonian*. Prieiga internete: www.ling.ed.ac.uk/~pgc/archive/2001/virveg01.pdf.

Vihman Virve-Anneli 2004: *Valency Reduction in Estonian* (daktaro disertacija). Prieiga internete: http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/vanvalin/rrg/Vihman_PhD_dissertation.pdf.

Ambipersonal: A Suitable Category for the Baltic Languages too?

SUMMARY

In this paper, the author discusses, if the category „ambipersonal“ as postulated as a semantic-pragmatic category with grammaticalised realisation in Finnish and Estonian by Hannu Tammola (1993, 1998) has its counterpart in the neighbouring Baltic languages Lithuanian and – to a much lesser extent discussed – Latvian. The Lithuanian and Latvian – and the Baltic Finnic – passive share the feature that virtually any verb can be passivised. In both Baltic languages constructions with neuter participles (Lithuanian) or non-agreeing masculine participles can be identified as ambipersonal, the easiest to identify being constructions with intransitive verbs. In Latvian as in the neighbouring Finnic languages, the actor cannot be overtly named in constructions involving the auxiliary *tikt*, denoting actions not states. In Lithuanian, this is possible, also, as shown on the base of the electronic corpus of contemporary Lithuanian, quite rare with constructions involving participles in *-ma*. We therefore can make the conclusion that the ambipersonal meaning is basic in the Baltic languages and that the full three-argument passive is nearly not or weakly developed.

Įteikta 2010 m. lapkričio 30 d.

MARKUS RODUNER

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

markus.roduner@lki.lt